

प्रजापतिः परमेष्ठी। भाववृत्तम्। त्रिष्टुप्।

नासदासीन्नो सदासीत्तदानीं नासीद्रजो नो व्योमा परो यत्।

किमावरीवः कुह कस्य शर्मन्नम्भः किमासीद्गहनं गभीरम्॥ १०.१२९.०१

तदानीम्- सृष्टेः प्राक्। न असदासीत्- न न किञ्चिदभवत्। नो सदासीत्- न च व्यक्तं जगद्बभूव।

रजः- स्थूललोकाः। नासीत्- नासन्। परः- परस्तात्। यत्। व्योम- सूक्ष्ममाकाशं तदपि। नो-

नासीत्। कुह- कुत्र। कस्य। शर्मन्- भोगे। किम्। आवरीवः- आवरणं कृतवत्। गहनम्-

अगाधम्। गभीरम्- गम्भीरम्। अम्भः- कारणोदकमव्यक्तम्। किम्- कीदृशम्। आसीत्-

बभूव ॥१॥

न मृत्युरासीदमृतं न तर्हि न रात्र्या अहं आसीत्प्रकेतः।

आनीदवातं स्वधया तदेकं तस्माद्धान्यन्न परः किं चनास॥ १०.१२९.०२

न मृत्युरमृतं तर्हि न- मर्त्या अमराश्च नासन्। रात्र्याः- निशायाः। अहः- दिवसस्य। प्रकेतः-

ज्ञानम्। न आसीत्- न बभूव। प्रसुप्तमिव सर्वतो बभूव। तत् सदसद्भ्यामन्यत् मृतामृताभ्यामन्यत्

तमःप्रकाशाभ्यामन्यत् रजोव्योमभ्यामन्यत् जडेतरत्। एकम्- अखण्डं परिपूर्णम्। आनीत्-

प्राणितवत्। ननु वातेनैव प्राणितव्यम्। यदि वातोपि नासीत्तर्हि कथं प्राणितवदिति चेत्। अवातम्-

वातं विनापि प्राणितवत्। कथमिति चेत्। स्वधया- आत्मनैव प्राणितवत्। पश्यत्यचक्षुः स

शृणोत्यकर्ण इतिवत् अघ्राणः प्राणिति। सर्वमात्मनैवाकरोत्। तस्मात्। परः- सृष्टेः

परस्ताद्यदिदमस्ति तत्सर्वम्। अन्यत्। न किं चनास- न किञ्चनासीत्। ह- आश्चर्यम्॥२॥

तम आसीत्तमसा गूळ्हमग्रेऽप्रकेतं सलिलं सर्वमा इदम्।

तुच्छेनाभ्वर्षिहितं यदासीत्तपस्तन्महिनाजायतैकम्॥ १०.१२९.०३

अग्रे- सृष्टेः प्राक्। तमः- अन्धकारः। तमसा- अन्धकारतरेण। गूळ्हम्- गूढः। अप्रकेतम्-

अज्ञातः। आसीत्। यथा कृष्णमेघः कृष्णतरमेघेन गूढः। कर्ममयव्यक्तजगदाख्यान्धकारः

अन्धकारतरेणाव्यक्तेनावृतमिति भावः । सर्व- विश्वम् । इदम्- एतत् । सलिलम्-
कारणोदकमव्यक्तमेव । आः- आसीत् । तुच्छयेन- तुच्छप्रायेणाज्ञानेन । आभु- अभितः ।
अपिहितम्- छादितम् । आसीत्- बभूव । महिना- तदा महिम्ना । तपसः-
प्रथमौष्ण्योपलक्षितस्फूर्त्या । तत् । एकं । अजायत- प्रादुर्बभूव ॥३॥

कामस्तदग्रे समवर्तताधि मनसो रेतः प्रथमं यदासीत् ।

सतो बन्धुमसति निरविन्दन् हृदि प्रतीप्या कवयो मनीषा ॥ १०.१२९.०४

तदग्रे- स्थूलसृष्टिपूर्वम् । कामः- सिसृक्षा । अधि समवर्तत- अजायत । यत्- यतः । प्रथमम्-
आदौ । मनसः- अन्तःकरणस्य । रेतः- वीर्यम् । आसीत्- बभूव । कवयः- क्रान्तदर्शिनः । प्रतीप्य-
विचार्य । मनीषा- सूक्ष्मया बुद्ध्या । हृदि- स्वहृदये । सतः- व्यक्तस्य जगतः । बन्धुम्- बन्धम् ।
असति- अव्यक्ते । निरविन्दन्- अजानन् ॥४॥

तिरश्चीनो विततो रश्मिरैषामधः स्विदासीदुपरि स्विदासीत् ।

रेतोधा आसन्महिमान आसन्स्वधा अवस्तात्प्रयतिः परस्तात् ॥ १०.१२९.०५

एषाम्- एतेषां चिदव्यक्तकामानां तत्त्वानाम् । विततः- विस्तृतः । रश्मिः- किरणः । शक्तिरिति
भावः । अधः स्विदासीदुपरि स्विदासीत्- अधश्चोपरि प्रसृतः । तिरश्चीनः- यथोदिते सूर्ये रश्मिः
उपर्यधस्तात् सर्वत्र विस्तृतो भवति तथा व्याप्तो भवति । रेतोधाः- भोक्तारः । आसन्- बभूवुः ।
महिमानः- महद्भूतानि वियदादीनि । आसन्- बभूवुः । अन्नमन्नादं भवतीति भावः । स्वधा- अन्नम् ।
अवस्तात्- अधः । प्रयतिः- तल्लाभाय प्रयत्नकरोऽन्नादः । परस्तात्- उपरि भवति ॥५॥

को अद्धा वेद क इह प्र वोचत्कुत आजाता कुत इयं विसृष्टिः ।

अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेनाथा को वेद यत आबभूव ॥ १०.१२९.०६

कः । अद्धा- याथातथ्येन । वेद- जानाति । कः । इह- अत्र । प्र वोचत्- प्रवदेत् । कुतः । आजाता-
उद्भूतम् । इयम्- एतत् । विसृष्टिः- विविधनामरूपविसर्जनम् । कुतः- कस्मात् । अस्य- एतस्य ।

विसर्जनेन- विसृष्टेरनन्तरमेव । देवाः- इन्द्रावरुणादयः । अर्वाक्- अर्वाचीनाः कृताः । अथ-
तस्मात् । यतः- यस्मात् । आबभूव- आजातं जगदिति । कः । वेद- जानाति ॥६॥

इयं विसृष्टिर्यत आबभूव यदि वा दधे यदि वा न ।

यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्सो अङ्ग वेद यदि वा न वेद ॥ १०.१२९.०७

इयम्- एषा । विसृष्टिः- नानानामरूपसृष्टिः । यतः- कस्मादुपादानादप्राकृतात् । आबभूव- अभवत् ।
यदि वा दधे यदि वा न- सृष्टेरनन्तरं तदुपादानकारणं कथं सर्वं नामरूपमिदानीमप्यनुवर्तते । इति ।
परमे व्योमन्- चिदाकाशे तस्मिन्नेवोपादाने स्वस्वरूपे । यः । अस्य- एतस्य जगतः । अध्यक्षः-
स्थितिकारको विष्णुर्भवति । सो अङ्ग वेद यदि वा न वेद- सोऽपि जानाति वा न वा । अन्यदेव
तद्विदितादथो अविदितादधीत्युपनिषदनुसन्धातव्योऽत्र ॥७॥